

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора *Тарасенко Галини Сергіївни* про дисертацію *Столяренко Олени Вікторівни* «Теоретичні і методичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи », поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.07 – теорія і методика виховання**

Рецензоване дослідження присвячене безумовно актуальній проблемі теорії і методики виховання – впровадженню гуманістики в процес виховання учнів загальноосвітньої школи в контексті концептуальних вимог до становлення Нової української школи. Знаменно, що життєздатність і конкурентоспроможність сучасної загальноосвітньої школи забезпечується не лише невинною модернізацією освітнього процесу на засадах педагогічної інноватики, але й послідовним оновленням методологічних засад розбудови освітнього простору на основі нової аксіології педагогічного процесу. Людський вимір результативності освітньої роботи сьогодні набуває неабиякого значення. Тому дисертація О. В. Столяренко є своєчасним дослідженням, яке дає науково-педагогічні відповіді на гострі соціальні запити в контексті суспільних очікувань.

Не можна не зважати на те, що сучасна освіта реформується в умовах зростаючої деструкції соціуму, яка може бути подолана лише духовністю й освіченістю нації та її індивідів. До деструктивних факторів слід віднести, насамперед, кризові явища, в основі яких лежать криза духовності і ціннісний шок суспільства. Це екодрама, криза політичної культури, кризові явища в економіці, які розгортаються на ґрунті обмежено-прагматичної, безперспективної, навіть згубної ціннісної ентропії. Це висока плата за забуття старої істини: ніщо не руйнується так легко й не відновлюється так важко, як духовно-моральні цінності.

Тривожною нотою у симфонії суспільного життя звучать такі негативні явища, як булінг (розправа, наприклад, в підлітковому середовищі), мобінг (розправа, наприклад, в професійному середовищі) на тлі часто фарисейських розмов про інклюзію як створення благодатних умов для винятковості індивідуума. Народжені сьогоднішнім подвійним стандартом часто руйнують нанівець ціннісну детермінацію всіх суспільних явищ і поведінкових програм. Моральні цінності, декларовані і номіновані як найвищі, в реаліях сучасного життя спрацьовують частіше як виняток, а не як невідкладне правило – і це катастрофічно відбивається на формуванні моральної свідомості молодих поколінь, яким належить право будувати прийдешнє України.

Тому роль освіти в збереженні і трансляції загальнолюдських цінностей є абсолютно незамінною і першорядною. Виховання в молоді ціннісного ставлення до людини повинно починатися саме в шкільні роки. Звертання науковців і практиків до цієї важкої проблематики (особливо в царині методичних аспектів), на жаль, є епізодичним.

Дисертаційна ж робота О. В. Столяренко є комплексним дослідженням допоки нерозв'язаної в українській науці і практиці проблеми формування ціннісного ставлення школярів до людини в гармонійній єдності її теоретичних і методичних аспектів. Виконана робота має всі ознаки наукової новизни, оскільки своєчасно і оригінально заповнює означену лакуну як в теоретично-змістовому, так і в практично-операційному аспектах.

Виходячи з того, що метою дослідження декларовано розроблення концептуально-методологічних засад науково-методичної системи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини (с.19), найперше зосередимось на вивченні цього аспекту виконаної роботи. Аналіз дисертації засвідчує, що її *концептуальні засади* ґрунтуються на найсучасніших підходах до моделювання освітніх процесів, актуалізують проблему людиноцентризму в її сучасних вимірах. Згідно провідної ідеї автора, ціннісне ставлення до людини цілеспрямовано формується засобами людинознавства з опорою на антропологізм як наукову концепцію, центром якої виступає людина як найвища цінність (с.20).

Найперше хочемо відзначити реалізацію дисертанткою *методологічних підходів* до розв'язання поставлених завдань. Дослідницькі позиції О. В. Столяренко спираються на чітко окреслені аксіологічні орієнтири, що надають цим позиціям цілісності і максимальної результативності. Дисертантка послідовно розгортає дослідження на засадах суб'єкт-суб'єктної парадигми педагогічної освіти, в якій особистісний вимір та кінцева ідея щодо особистісного самотворення учня превалює над типовою для шкільної освіти вузькоцентрованою трансляцією знань, умінь і навичок. У дисертаційній роботі чітко простежується комплексна реалізація системного, синергетичного, культурологічного, етнопедагогічного, діяльнісного, полісуб'єктного підходів до морального виховання учнів.

Заявлені концептуальні засади зреалізовані в дисертаційній роботі повно і кваліфіковано. Вже на рівні дефінітивного аналізу ключових понять («гуманізм», «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація», «гуманістичне виховання», «ставлення», «загальнолюдські цінності») дисертантка демонструє належну педагогічну ерудованість та панорамність педагогічного мислення. Заслужений науковий інтерес викликає створений дослідницею термінологічний каркас проблеми дослідження (с.31-135).

Потрібно окремо наголосити, що дисертаційну роботу вирізняє достатньо високий рівень теоретичного аналізу. Вправно використовуючи філософські теорії як засіб педагогічної рефлексії, О. В. Столяренко повно і кваліфіковано характеризує аксіологічно запліднені ідеї давніх мислителів (Лао-Цзи, Конфуція, Аристотеля, Платона, Сократа та ін.), а також визначні антрополого-методологічні концепції гуманістичного виховання (Б. Бім-Бад, К. Вентцель, В. Вебер, В. Вернадський, Л. Вітгенштейн, Г. Гаудінг, Г. Гегель, Д. Дьюї, І. Кант, В. Лай, А. Маслоу, Е. Мейман, М. Монтессорі, М. Пирогов, Б. Рассел, К. Роджерс, Л. Толстой, С. Холл, П. Тейяр де Шарден, М. Шеллер та ін.).

Зокрема, вивчення великої кількості філософської та психолого-педагогічної літератури (всього 1109 джерел) дозволив дисертантці глибоко

аналізувати і гідно презентувати в роботі теоретичні аспекти дослідження з опертям на провідні концепції людини, антропоцентричні моделі виховання, вироблені людством упродовж цивілізаційного розвитку. В результаті виконаного аналізу автор доходить висновку, що саме антропологізм може стати надійною концептуальною домінантою виховання у школярів ціннісного ставлення до людини (с.132).

Дисертацію вирізняє належний психологізм заявлених наукових позицій. Спираючись на провідні психологічні теорії (Б. Ананьєв, І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, О. Киричук, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, С. Максименко, В. Моляко, В. Рибалка, С. Рубінштейн), автор достатньо глибоко аналізує проблему формування суб'єктивних ціннісних ставлень з позицій сучасних уявлень про особистість, здійснює структурно-компонентний аналіз ціннісного ставлення до людини (с.163-176), повно характеризує базові цінності, що визначають його сутність (с.154-162). Абсолютно підтримуємо наголошену тезу про те, що в основі ціннісного ставлення до людини лежить, насамперед, позитивне ставлення до іншого життя (с.101-105). Ґрунтуючись на гуманістичних ідеях таких видатних мислителів, як А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, А. Швейцер, автор дослідження виводить на вагоме місце у ньому своєрідний «категоричний імператив» ціннісного ставлення до людини – неможливість виправдати зло по відношенню до неї як метод досягнення нібито «високих» цілей.

Підсумовуючи критичний аналіз теоретико-концептуальних засад дисертаційного дослідження, підкреслимо, що вбачаємо великий потенціал заявлених дисертанткою наукових позицій щодо реформування вітчизняної освіти, зокрема задля реалізації основних ідей Нової української школи, які торкаються оптимального використання ціннісного змісту моралі в сучасному освітньому процесі.

Науковою квінтесенцією рецензованої дисертаційної роботи є створення *науково-методичної системи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини*. Не можна не погодитись з автором у тому, що моральне виховання наразі зазвичай є безсистемним процесом, в якому переважають просвітницькі форми (с.17). Куди важче віднайти інноваційні методи, форми, створити ефективні технології формування морально детермінованих поведінкових програм учнівської молоді. Тому О. В. Столяренко ретельно опрацьовує методичні аспекти дослідження. Автор розробила достатньо логічну структурно-функціональну модель системи виховної роботи, що містить цільову, теоретико-методологічну, змістову, процесуальну, технологічну й оцінювально-результативну підсистеми. Розроблена дослідницею модель переконливо окреслює логіку розгортання досліджуваного процесу – від презентації освітніх цілей до отриманого педагогічного результату. Така модель, відповідно до задуму автора, функціонує у системній взаємодії окремих блоків – цільового, змістового та результативного. Презентована модель закономірно являє собою логічно структуровану послідовність множини компонентів, об'єднуючи мету виховання ціннісного ставлення учнів до людини, відповідні завдання, теоретико-методологічні складники (наукові

засади, методологічні підходи і принципи виховної роботи), діагностичний апарат, зміст, методи, форми, результати виховної роботи. Педагогічні умови виховання в учнів ціннісного ставлення до людини, згідно моделі, передбачають розвиток соціально актуальних взаємовідносин вихованців в межах функціонування практично-діяльнісного особистісного колективу; забезпечення особистісно-зорієнтованої суб'єкт-суб'єктної взаємодії і створення ситуацій колективного співробітництва та довіри у процесі ціннісно-орієнтованої діяльності; оптимізацію міжособистісного спілкування учнів за рахунок усвідомлення необхідності розвитку в них здатності поважати себе; стійкості до зовнішніх негативних впливів; культивування усвідомлення цінності іншої людини тощо (с.274-275)

Авторська методична система, створена О. В. Столяренко, абсолютно логічно спрямована на формування в учнів рефлексивності, соціальної перцепції, емпатії, емоційної стійкості, конструктивної комунікації. Все це врешті зумовлює асертивність поведінки як загострене прагнення справедливості, протидію проявам жорстокості, насилля, антигуманних вчинків по відношенню до інших. Саме така поведінка є справжнім результатом сформованого ціннісного ставлення до людини, оскільки є найбільш конструктивним способом міжособистісної взаємодії, в якій відсутня маніпуляція, жорстокість і агресія.

Рецензована дисертація приємно вражає не лише глибиною теоретичного аналізу й масштабом педагогічного моделювання – їй притаманне й *багатство методичної пропозиції* щодо розв'язання досліджуваної проблеми в освітній практиці. Презентація організаційно-методичних аспектів дослідження здійснена достатньо вправно. У цьому контексті автор цілком слушно вдається до креативного формотворення у морально-виховній роботі з учнями, наприклад: міні-опитування («Що я знаю про права людини?», «Три покоління прав людини», «Що таке гуманність?»); інтерактивні ігри-вправи («Захисти права людини», «Хто я? Який я?», «Унікальність чи солідарність?» «Біла ворона», «Пустіть мене в коло», «Мої «За» і «Проти», «Ми різні, але ми рівні»), складання «Словничка примирення», діалоги з народною мудрістю, складання «карти больових точок», виготовлення колективного малюнка-схеми (права людини – демократія – толерантність), організація роботи спецкурсу-гуртка «Людина – найвища цінність. Екологія Людини» і позаурочних занять («Школа – майстерня гуманності»), виховних проєктів (класу, школи) на гуманістичну тематику, тренінгу («Потік соціальних умінь») тощо.

Здійснена в межах дисертаційного дослідження *етапна експериментальна робота*, конкретно зміст і методика її організації викликає заслужений науковий інтерес. Автор експериментально перевірів результативність організаційно-педагогічних умов реалізації розробленої науково-методичної системи виховання у школярів ціннісного ставлення до людини. Діагностичні процедури, спрямовані на моніторинг гуманістичної свідомості, толерантних почуттів, гуманної поведінки особистості, є цілком адекватними і зауважень не викликають.

Характеризуючи *наукову новизну дослідження*, слід відзначити, що

дисертаційна робота О. В. Столяренко за масштабом постановки проблеми та її операційно-технологічного розв'язання гідно презентує низку сучасних досліджень, присвячених проблемам теорії і методики виховання. Зокрема, автором уперше розроблено науково-методичну систему виховання у школярів ціннісного ставлення до людини, а також концептуальну науково-методичну структурно-функціональну модель і технологію поетапного формування ціннісного ставлення до людини в гуманістично-орієнтованому освітньому середовищі, визначено організаційно-педагогічні умови її успішної реалізації, обґрунтовано сутність ціннісного ставлення до людини, його структурно-компонентний склад, визначено критерії та показники оволодіння учнями основної школи базовими гуманістичними цінностями з метою формування особистісних ціннісних ставлень, а також з'ясовані рівні сформованості досліджуваної якості.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні, апробації та впровадженні засобів, методів і форм виховання у школярів ціннісного ставлення до людини в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Практичне спрямування має й розроблена автором методика діагностики досліджуваної якості.

Запропонований комплекс організаційно-педагогічних умов, методів, форм, технологій може бути успішно використаний для гуманітаризації освітнього процесу сучасної школи. Результати дослідження варто використовувати для розробки лекційних курсів, спецкурсів та семінарських занять, практикумів і спецпрактикумів з педагогіки у закладах вищої освіти; укладання підручників і посібників з таких навчальних дисциплін, як «Основи педагогічної майстерності», «Методика виховної роботи» тощо.

Результати дослідження належним чином апробовані і широко впроваджені в освітню практику. Зокрема, основні положення і результати дисертаційної роботи доповідались і обговорювались на майже 60 конференціях і семінарах різного рівня (серед них 49 – міжнародних). Впровадженням охоплено декілька регіонів України, про що свідчать численні довідки про впровадження з освітніх закладів Вінниччини, Київщини, Житомирщини, Черкащини, Хмельниччини тощо.

Аналіз публікацій О. В. Столяренко засвідчив їхню відповідність (кількісну і якісну) усталеним вимогам до оприлюднення результатів докторського дослідження. Зокрема, серед загальної кількості робіт (79) у контексті презентації авторських ідей особливо вирізняються: 7 монографій (дві одноосібних), 8 навчально-методичних посібників (5 – з грифом МОН України), 40 статей у наукових фахових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 24 статті – у закордонних виданнях.

Монографія О. В. Столяренко у двох книгах *«Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти. Кн. 1. Людський вимір: історія, минуле і сучасність»*, *«Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти. Кн. 2. Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів*

загальноосвітньої школи» (Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017-2018) за структурою і змістом не повторює текст дисертації. Натомість у ній ємко представлені основні результати дослідження: глибоко розкриті суть і функції педагогічного проектування, повно презентовані теоретико-методологічні засади досліджуваного процесу, обґрунтована науково-методична система і розкриті практичні аспекти морально-виховної роботи в закладах загальної середньої освіти.

Автореферат дисертації адекватно відображає зміст і результати виконаної дослідницької роботи.

У висновку зазначимо, що шкільна практика в період реформування з нетерпінням очікує комплексного дослідження проблеми виховання в учнівської молоді ціннісного ставлення до людини. В цьому сенсі виконана дисертаційна робота є надзвичайно потрібною, а її результати мають гарні перспективи на швидке розповсюдження і впровадження. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційної роботи, матеріали монографії і посібників слугуватимуть для подальших досліджень проблеми ціннісного виховання учнівської молоді, а також сприятимуть створенню нових педагогічних технологій, розробленню підручників для школи і ЗВО, методичних посібників для вчителів тощо.

У той же час у контексті наукової полеміки можна висловити низку зауважень і побажань:

1. В дисертаційній роботі обґрунтовані і перевірені на ефективність організаційно-педагогічні умови виховання у школярів ціннісного ставлення до людини (с.291-304). Утім означені умови більшою мірою мають стратегічно-концептуальне значення, їм притаманний вагомий *психологічний супровід і визначений для них дисертантом організаційний масштаб* є очевидно замалим, тому, з нашого погляду, їх логічніше було номінувати як психолого-педагогічні умови виховання у школярів ціннісного ставлення до людини.
2. Опис ходу і результатів педагогічного експерименту набув би більшої повноти і завершеності, якби і в дисертації, і в авторефераті були охарактеризовані експериментальна та контрольна групи в належних якісних і кількісних показниках, а також подана розгорнута інтегральна характеристика рівнів сформованості у школярів ціннісного ставлення до людини (відповідно до заявлених критеріїв).
3. Емпіричні методи дослідження варто було б збагатити аналізом продуктів учнівської діяльності, які варто було б показати в додатках до роботи. З одного боку, це могли б бути приклади виконаних учнівських проєктів морального спрямування. З іншого, інформативними могли б стати художньо-творчі роботи проєктивного характеру – малюнки, ескізи плакатів, есе гуманістичного змісту, авторські декларації прав людини тощо). З нашого погляду, діагностично плідними могли б стати й театралізовані форми морально орієнтованої діяльності учнів. У подальшій дослідницькій роботі радимо сміливіше використовувати художній підхід до діагностики і

формування досліджуваного феномена, адже саме у метафорі ціннісне ставлення отримує концентроване, ємке вираження.

4. Високо оцінюючи теоретичний аспект виконаного дослідження, вважаємо за можливе у майбутній дослідницькій роботі все-таки розширити діапазон аналізу найвагоміших етичних концепцій, зокрема «живої етики» М. Рериха, а також яскраво виражених в педагогічній гуманістиці етико-педагогічних систем, зокрема педагогічної системи Я. Корчака.
5. Вживання в дисертації окремих термінів подекуди не узгоджено зі змінами в освітянських законодавчих документах. Зокрема, у тексті Закону України «Про загальну середню освіту» (останні зміни внесені 9 вересня 2018 року) термін «загальноосвітній навчальний заклад» в усіх відмінках і числах замінено відповідно словами «заклад загальної середньої освіти». Утім у дисертації (с.19) і в авторефераті (с.3) автор вживає термін «загальні середні заклади освіти». Крім того подекуди (с.26, 361, 377, 380, 407 дисертації) зустрічається вживання застарілих термінів «навчально-виховний процес» (замість «освітній процес»), «вищі навчальні заклади» (замість «заклади вищої освіти»).

Висловлені зауваження мають суто рекомендаційний характер і є приводом для наукової дискусії. В цілому ж рецензована дисертаційна робота справляє гарне враження глибиною теоретичного аналізу і конкретністю методичних пропозицій. Це дослідження робить значний внесок у розробку шляхів реалізації концепції реформування сучасної шкільної освіти в Україні і сприятиме розвитку педагогічної інноватики. Враховуючи актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів та їхню практичну значущість, а також відповідність поданої роботи нормативним вимогам, вважаємо, що дисертація «Теоретичні і методичні основи виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи» сприятиме модернізації освітнього процесу в Україні, а автор роботи – *Столяренко Олена Вікторівна* – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент:

Г.С.Тарасенко,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри екології, природничих та
математичних наук КВНЗ «Вінницька
академія неперервної освіти»

8.11.2018 року.

ПІДПИС
- *Тарасенко Г.С.*
ЗАСВІДЧУЮ

ЗАВ. КАНЦЕЛЯРІЄЮ
Мазур А.В.
03.11.2018 РІК